

Analiza Matematyczna II

Wydział Nauk Ekonomicznych

wykład XIII

Uniwersytet Warszawski
semestr letni

Rachunek całkowy

Całka oznaczona

Całka Riemanna

Definicja. Niech $f : [a, b] \rightarrow \mathbb{R}$ dla $a < b$. Podziałem odcinka $[a, b]$ o średnicy $\delta > 0$ nazywamy skończony ciąg punktów $x_0, \dots, x_k \in [a, b]$, taki że

$$a = x_0 < x_1 < \dots < x_{k-1} < x_k = b$$

oraz $\max_{j=1, \dots, k} \{x_j - x_{j-1}\} = \delta$.

Twierdzenie (istnienie całki Riemanna). *Jeśli $f : [a, b] \rightarrow \mathbb{R}$ jest ciągła (lub ma skończenie wiele punktów nieciągłości), to istnieje liczba $S \in \mathbb{R}$, taka że dla każdego ciągu podziałów*

$$a = x_0^{(n)} < x_1^{(n)} < \dots < x_{k_n-1}^{(n)} < x_{k_n}^{(n)} = b$$

o średnicy δ_n , takiego że $\delta_n \xrightarrow{n \rightarrow \infty} 0$ i dla każdego $t_j^{(n)} \in [x_{j-1}^{(n)}, x_j^{(n)}]$, $j = 1, \dots, k_n$, zachodzi

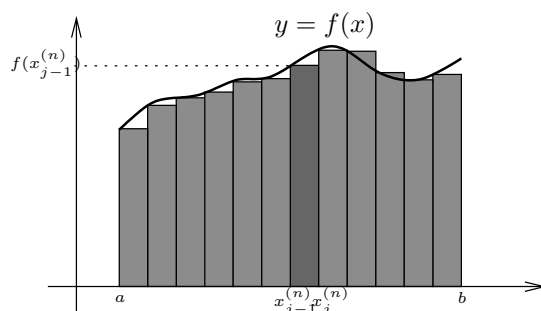
$$\lim_{n \rightarrow \infty} \sum_{j=1}^{k_n} f(t_j^{(n)})(x_j^{(n)} - x_{j-1}^{(n)}) = S.$$

Liczbę S nazywamy całką Riemanna funkcji f na przedziale $[a, b]$.

Uwaga. Całka Riemanna istnieje dla znacznie szerszej klasy funkcji.

Geometryczna interpretacja całki Riemanna

Całka Riemanna z funkcji nieujemnej f jest granicą sumy pól prostokątów o podstawach wyznaczonych przez n -ty podział odcinka $[a, b]$ i wysokościach takich, że górna krawędź każdego prostokąta przecina wykres funkcji f .

Wniosek. Jeśli $f : [a, b] \rightarrow \mathbb{R}$ ciągła i $f \geq 0$, to

$$\int_a^b f(x) dx = \text{pole obszaru } \{(x, y) : x \in [a, b], y \in [0, f(x)]\}.$$

Twierdzenie. Jeśli $f : [a, b] \rightarrow \mathbb{R}$ jest ciągła, to całka Riemanna jest równa całce Newtona, czyli całce

$$\int_a^b f(x) dx = [F(x)]_a^b,$$

gdzie F jest funkcją pierwotną funkcji f .

Wniosek. Jeśli $f : [a, b] \rightarrow \mathbb{R}$ jest ciągła, to

$$\lim_{n \rightarrow \infty} \frac{f\left(a + \frac{b-a}{n}\right) + f\left(a + \frac{2(b-a)}{n}\right) + \cdots + f\left(a + \frac{n(b-a)}{n}\right)}{n} = \frac{1}{b-a} \int_a^b f(x) dx.$$

W szczególności, jeśli $f : [0, 1] \rightarrow \mathbb{R}$ jest ciągła, to

$$\lim_{n \rightarrow \infty} \frac{f\left(\frac{1}{n}\right) + f\left(\frac{2}{n}\right) + \cdots + f\left(\frac{n}{n}\right)}{n} = \int_0^1 f(x) dx.$$

Przykład. Obliczyć granicę

$$\lim_{n \rightarrow \infty} \left(\frac{1}{n+1} + \frac{1}{n+2} + \cdots + \frac{1}{n+n} \right).$$

Rozwiązanie. Mamy

$$\begin{aligned} \frac{1}{n+1} + \frac{1}{n+2} + \cdots + \frac{1}{n+n} &= \frac{\frac{n}{n+1} + \frac{n}{n+2} + \cdots + \frac{n}{n+n}}{n} \\ &= \frac{\frac{1}{1+\frac{1}{n}} + \frac{1}{1+\frac{2}{n}} + \cdots + \frac{1}{1+\frac{n}{n}}}{n} = \frac{f\left(\frac{1}{n}\right) + f\left(\frac{2}{n}\right) + \cdots + f\left(\frac{n}{n}\right)}{n} \end{aligned}$$

dla $f(x) = \frac{1}{1+x}$. Zatem, szukana granica jest równa $\int_0^1 \frac{1}{1+x} dx = [\ln(1+x)]_0^1 = \ln 2$. $\square$

Wniosek (wzór na pole obszarów normalnych). *Jeśli*

$$A = \{(x, y) \in \mathbb{R}^2 : x \in [a, b], y \in [f(x), g(x)]\}$$

dla pewnych funkcji ciągłych $f, g : [a, b] \rightarrow \mathbb{R}$, takich że $f \leq g$, to

$$\text{pole } A = \int_a^b (g(x) - f(x)) \, dx.$$

Uwaga. Przy pomocy tego wzoru możemy obliczać pola figur będących skończonymi sumami zbiorów, które są obrazami obszarów normalnych pod działaniem pewnych izometrii (np. obrotów czy symetrii).

Przykład. Obliczyć pole koła o promieniu r .

Koło K o środku w punkcie $(0, 0)$ i promieniu r ma postać

$$K = \{(x, y) \in \mathbb{R}^2 : x \in [-r, r], y \in [-\sqrt{r^2 - x^2}, \sqrt{r^2 - x^2}]\}.$$

Zatem,

$$\begin{aligned} \text{pole } K &= 2 \int_{-r}^r \sqrt{r^2 - x^2} \, dx = 2r \int_{-r}^r \sqrt{1 - \left(\frac{x}{r}\right)^2} \, dx \\ &\stackrel{t=\frac{x}{r}}{=} 2r^2 \int_{-1}^1 \sqrt{1 - t^2} \, dt = 2r^2 \left[\frac{1}{2} \arcsin t + \frac{1}{2} t \sqrt{1 - t^2} \right]_{-1}^1 \\ &= 2r^2 \left(\frac{\pi}{4} + \frac{\pi}{4} \right) = \pi r^2. \end{aligned}$$

Definicja. Krzywa w $\mathbb{R}^k$ to przekształcenie ciągłe $\gamma : P \rightarrow \mathbb{R}^k$, gdzie P przedział w $\mathbb{R}$. Krzywą nazywamy też zbiór punktów $\gamma(P)$.

Uwaga. Ta definicja jest bardzo szeroka, np. kwadrat jest krzywą według tej definicji (tzw. krzywa Peano). Zwykle zakłada się pewne dodatkowe warunki. W naszym przypadku zakładamy zwykle, że funkcja γ jest różnowartościowa i klasy C^1 .

Uwaga. Długość krzywej można zdefiniować jako górny kres długości łamanych wpisanych w tę krzywą.

Twierdzenie (wzór na długość krzywej). *Niech $\gamma : [a, b] \rightarrow \mathbb{R}^2$, gdzie $a, b \in \mathbb{R}$, będzie krzywą różnowartościową klasy C^1 . Wtedy*

$$\text{długość } \gamma = \int_a^b \sqrt{(\gamma'_1(t))^2 + (\gamma'_2(t))^2} \, dt,$$

gdzie $\gamma = (\gamma_1, \gamma_2)$. Analogicznie, jeśli $\gamma : [a, b] \rightarrow \mathbb{R}^3$ jest krzywą różnowartościową klasy C^1 , to

$$\text{długość } \gamma = \int_a^b \sqrt{(\gamma'_1(t))^2 + (\gamma'_2(t))^2 + (\gamma'_3(t))^2} \, dt,$$

gdzie $\gamma = (\gamma_1, \gamma_2, \gamma_3)$.

Uwaga (i uogólnienie na przypadek krzywych w $\mathbb{R}^k$)

Ten wzór (w obu przypadkach) można zapisać jako

$$\text{długość } \gamma = \int_a^b \|\gamma'(t)\| dt,$$

Wniosek. *Jeśli $f : [a, b] \rightarrow \mathbb{R}$ jest klasy C^1 , to*

$$\text{długość wykresu funkcji } f = \int_a^b \sqrt{1 + (f'(x))^2} dx.$$

Przykład. Obliczyć długość krzywej (tzw. linii śrubowej) $\gamma : [0, 4\pi] \rightarrow \mathbb{R}^3$, $\gamma(t) = (\cos t, \sin t, t)$.

Przekształcenie γ jest różnowartościowe i klasy C^1 . Mamy

$$\gamma'_1(t) = -\sin t, \quad \gamma'_2(t) = \cos t, \quad \gamma'_3(t) = 1.$$

Zatem,

$$\text{długość } \gamma = \int_0^{4\pi} \sqrt{(-\sin t)^2 + \cos^2 t + 1} dt = \int_0^{4\pi} \sqrt{2} dt = 4\sqrt{2}\pi.$$

Twierdzenie (wzór na objętość bryły obrotowej). *Niech $f : [a, b] \rightarrow \mathbb{R}$ będzie funkcją ciągłą, taką że $f \geq 0$. Niech $V \subset \mathbb{R}^3$ bryła obrotowa powstała przez obrót obszaru domkniętego $\{(x, y) : x \in [a, b], y \in [0, f(x)]\}$ wokół osi OX . Wtedy*

$$\text{objętość } V = \pi \int_a^b (f(x))^2 dx.$$

Twierdzenie (wzór na pole powierzchni obrotowej). *Niech $f : [a, b] \rightarrow \mathbb{R}$ będzie funkcją klasy C^1 , taką że $f \geq 0$. Niech $S \subset \mathbb{R}^3$ powierzchnia obrotowa powstała przez obrót wykresu funkcji f wokół osi OX . Wtedy*

$$\text{pole } S = 2\pi \int_a^b f(x) \sqrt{1 + (f'(x))^2} dx.$$

Przykład. Obliczyć objętość kuli w $\mathbb{R}^3$ o promieniu r .

Dla kuli (domkniętej) $B \subset \mathbb{R}^3$ o środku w punkcie $(0, 0, 0)$ i promieniu r mamy

$$B = \{(x, y, z) : \sqrt{x^2 + y^2 + z^2} \leq r\}.$$

Zatem, B powstaje przez obrót półkuli $K^+ = \{(x, y) : x \in [-r, r], y \in [0, \sqrt{r^2 - x^2}]\}$ wokół osi OX . Objętość B jest więc równa

$$\pi \int_{-r}^r (r^2 - x^2) dx = \pi \left[r^2 x - \frac{x^3}{3} \right]_{-r}^r = 2\pi r^3 - \frac{2}{3}\pi r^3 = \frac{4}{3}\pi r^3.$$

Przykład. Obliczyć pole powierzchni sfery w $\mathbb{R}^3$ o promieniu r .

Sfera $S \subset \mathbb{R}^3$ o środku w punkcie $(0, 0, 0)$ i promieniu r ma równanie

$$S = \{(x, y, z) : \sqrt{x^2 + y^2 + z^2} = r\}.$$

Zatem, S powstaje przez obrót wykresu funkcji $f(x) = \sqrt{r^2 - x^2}$, $x \in [-r, r]$ wokół osi OX . Mamy $f'(x) = -\frac{x}{\sqrt{r^2 - x^2}}$. Pole powierzchni S jest zatem równe

$$2\pi \int_{-r}^r \sqrt{r^2 - x^2} \sqrt{1 + \frac{x^2}{r^2 - x^2}} dx = 2\pi \int_{-r}^r r dx = 4\pi r^2.$$

Przykład. Obliczyć objętość stożka obrotowego w $\mathbb{R}^3$ o promieniu podstawy r i wysokości h .

Taki stożek możemy przedstawić jako bryłę $V \subset \mathbb{R}^3$ opisaną przez

$$V = \left\{ (x, y, z) : \sqrt{y^2 + z^2} \leq \frac{r}{h}x, x \in [0, h] \right\}.$$

Zatem, V powstaje przez obrót trójkąta $\{(x, y) : x \in [0, h], y \in [0, \frac{r}{h}x]\}$ wokół osi OX . Objętość V jest więc równa

$$\pi \int_0^h \frac{r^2}{h^2} x^2 dx = \pi \frac{r^2}{h^2} \left[\frac{x^3}{3} \right]_0^h = \frac{1}{3} \pi r^2 h,$$

co jest równe jednej trzeciej objętości walca obrotowego o tym samym promieniu podstawy i wysokości.

Przykład. Obliczyć pole powierzchni bocznej stożka obrotowego w $\mathbb{R}^3$ o promieniu r i wysokości h .

Powierzchnia boczna takiego stożka ma równanie

$$S = \left\{ (x, y, z) : \sqrt{y^2 + z^2} = \frac{r}{h}x, x \in [0, h] \right\}.$$

Zatem, S powstaje przez obrót wykresu funkcji $f(x) = \frac{r}{h}x$, $x \in [0, h]$ wokół osi OX . Mamy $f'(x) = \frac{r}{h}$. Pole powierzchni S jest zatem równe

$$2\pi \int_0^h \frac{r}{h} x \sqrt{1 + \frac{r^2}{h^2}} dx = 2\pi \frac{r\sqrt{h^2 + r^2}}{h^2} \left[\frac{x^2}{2} \right]_0^h = \pi r \sqrt{h^2 + r^2} = \pi r l,$$

gdzie l jest długością tworzącej stożka.